

Yra van Dijk en Marie-José Klaver

ACHTERGROND

Kinderen houden van verhalen. Uit onderzoek blijkt bovendien dat kinderen fictie beter begrijpen dan non-fictie. Maar vooral kan je veel kennis van de wereld, van jezelf en van de ander opdoen in verhalen. Toch is het de praktijk om leerlingen vooral vragen over zakelijke teksten te stellen, zoals bijvoorbeeld Nieuwsbegrip doet, zonder evidentie dat het bijdraagt aan begrip (Zie ook Van Koeven en Smits, *Rijke Taal*, hoofdstuk 6)

Betekenis geven aan teksten wordt dan niet geoefend, en leesplezier en leesvaardigheid zijn als doelen helemaal uit elkaar getrokken. Maar het onderscheid tussen feit en fictie lezen hoeft niet zo groot hoeft te zijn, en bestaat ook alleen in Nederland (Rooijackers, p. 199-201).

Nu er nieuwe kerndoelen komen waarin betekenis geven een centrale rol heeft, is het tijd voor een nieuwe vorm van lezen met begrip én plezier. Wij ontwikkelen lessen waarbij leerlingen leren luisteren en lezen met mooie verhalen vanaf groep 1, in de hogere groepen gecombineerd met non-fictie naar voorbeeld van de Alan Turingschool in Amsterdam. Deze lessen vormen samen een serie van 80 lessen, twintig per combinatiegroep. Wat in het gebruik van deze losse lessen over *De Kleine Kapitein* wellicht nog moeilijk lijkt, is veel beter te doen als kinderen vanaf groep 1 gewend zijn om te spreken over de betekenis van teksten. In alle groepen lezen we de boeken samen, dat stimuleert de beleving van het verhaal en het gevoel van gemeenschap. Bovendien krijgen alle leerlingen dan teksten op niveau aangeboden.

We gebruiken hier *De Kleine Kapitein* omdat het een authentieke, rijke tekst is, die bovendien spannend is en rijke context biedt. Omdat er nog twee delen volgen, biedt het boek ook genoeg kansen op verder lezen.

DOEL

Werken aan leesplezier en aan lees- en luisterbegrip en kennis van de wereld (kwalificatie), en door de literaire gesprekken ook aan verbeelding en culturele geletterdheid. We laten ook zien hoe het lezen van een rijke tekst als deze kennis van de wereld kan vergroten.

Terloops wordt ook gewerkt aan socialisatie en persoonsvorming (burgerschap): Het samen lezen en bespreken van een boek versterkt het groepsgevoel. Het levert stof voor gesprekken

over burgerschapsvragen en ook over identiteit: Wat is dapper? Hoe word je wie je bent? Wie helpt wie en waarom? Wat is een tiran en wat betekent democratisch een leider kiezen?

Nieuwe (concept) kerndoelen:

De kerndoelen 1, 3, 12, 17 en 18 (vooral begrijpend lezen, vorm en betekenis geven en inzicht verkrijgen in verhalen), beschouwen (12), 'begrijpend luisteren' (3) en 'inzicht in verhalende teksten' (17)) staan centraal, maar ook gaan we gesprekken voeren (10 en 11) creatief taalgebruiken (5), bronnen onderzoeken (7), en spreken over taalvariatie (15). Daarnaast raakt dit voorleesproject aan de kerndoelen leesvoorkeur (19) en functies van literatuur (20).

Doelzinnen:

- 1: De school zorgt voor een rijke taal en leesomgeving voor alle leerlingen.
- 3: De leerling toont begrip van beluisterde, gelezen en bekeken teksten.
- 5: De leerling gebruikt taal op een creatieve manier.
- 7: De leerling onderzoekt verschillende bronnen.
- 10: De leerling voert gesprekken afgestemd op doel, gesprekspartner en context.
- 11: De leerling voert gesprekken om tot kennisopbouw, begrip of een aanpak te komen.
- 12: De leerling beschouwt de relatie tussen vorm en betekenis van taal.
- 15: De leerling beschouwt het bestaan en gebruik van verschillende talen en taalvariëteiten in relatie tot het Nederlands.
- 17: De leerling toont inzicht in verhalende teksten met behulp van kennis over verteltechnieken.
- 18 : De leerling verkent genrekenmerken van literatuur.
- 19: De leerling kiest nieuwe teksten op basis van eerdere lees-, luister- en kijkervaringen.
- 20: De leerling verkent welke functies literatuur heeft.

DOELGROEP EN DIFFERENTIATIE

Geschikt voor groep 5 en 6.

Als er leerlingen in de groep zijn voor wie de tekst te hoog gegrepen is, kijk dan naar Van Koeven en Smits over *scaffolding* en *preteaching*. Zij raden aan om kinderen van te voren kennis te laten maken met de strekking van de tekst, en daar gebruiken ze onder andere ICT voor: auditieve en visuele scaffolds.

Als je werkt in een school met veel kinderen met een taalachterstand of met grote verschillen in de klas, is het so wie so wijsheid zelf minstens twee hoofdstukken vooruit te lezen, en de leerlingen met een taalachterstand van te voren al kennis te laten maken met het moeilijkere vocabulaire en de inhoud. Zo kan je bijvoorbeeld de leerlingen en ouders aansporen thuis vast samen het luisterboek te luisteren (gratis beschikbaar in de online bibliotheek), een dag van te voren. Dat kan per hoofdstuk. Idealiter noteren leerlingen dan vast vragen die ze hebben over de tekst.

Van Koeven en Smits adviseren daarnaast om die leerlingen van tevoren voor te bereiden op de nog te lezen tekst door ze alvast een samenvatting van het hoofdstuk te laten lezen, de ochtend of de dag voor het voorlezen. Anders dan je zou verwachten heeft het geen zin van te voren definities van moeilijke woorden te geven.

Heb je heel snelle leerlingen in de klas die graag vooruitlezen of het boek al kennen? Laat hen dan eens de samenvattingen schrijven of van te voren over het hoofdstuk vertellen aan klasgenootjes die minder goed kunnen lezen.

OMVANG: 10 TOT 20 BEGRIJPEND LEESMOMENTEN

De roman van Paul Biegel uit 1970 telt 129 pagina's en 23 hoofdstukken.

Er zijn verschillende routes mogelijk door de lessenserie.

- 1) Als je op jullie school veel ruimte kan maken in de taallessen, kan je iedere dag een hoofdstuk met opdracht doen. Ieder hoofdstuk kan in een half uur worden voorgelezen, met daarna nog 5-30 minuten voor een opdracht of bespreking. Het dagelijks voorlezen of karaokelezen (de leerlingen lezen mee in een eigen exemplaar van *De kleine kapitein* terwijl de leerkracht voorleest) kan zo in 3-4 weken worden afgerond. De inzet is om op deze wijze op den duur minstens tien boeken per jaar klassikaal te lezen.
- 2) Een andere optie is om bijvoorbeeld twee begrijpend leesmomenen met *de Kleine Kapitein* per week in te lassen. Onze aanbeveling is dan wel om de andere hoofdstukken 'gewoon' voor te lezen en toch in 3-4 weken te eindigen. Anders verliest het verhaal momentum en wordt het saai.

NODIG

Een klassenset van *De kleine kapitein*, en voor iedere leerling een schrift en pen.

Eventueel een exemplaar van *Pippi Langkous* van Astrid Lindgren, *De omzwervingen van Odysseus* van Simone Kramer, *Odysseus*, in de versie van van Daan Remmerts de Vries, Simon van der Geests Odyssee-bewerking *Dissus*, eventueel een kinderbijbel, en *Zo kreeg Midas ezelsoren* van Maria van Donkelaar en Sylvia Weve. Ook een Donald Duck verhaal waarin de neefjes volwassen zijn en de ooms kinderachtig komt van pas.

Als er muziekinstrumenten in de school zijn: een trompetje en een harmonica om te laten zien en horen. Misschien is er wel een ouder die die instrumenten bespeelt? Denk ook eventueel aan scheepsobjecten om in de klas te laten zien: een kapiteinspet of een kompas bijvoorbeeld of een stukje vulkanische steen.

Lees eerst dit hele document door: er staan bijvoorbeeld suggesties in voor samenwerken met andere leerkrachten, zo'n samenwerking wil je wellicht van te voren bespreken. Ook kan je zo bekijken voor welke opdrachten je meer of minder tijd wil inruimen.

Je kan overwegen een muziekstuk waar een trompet in zit te kiezen en dat voordat je het boek gaat lezen een paar minuten in de klas horen zonder er verder steeds iets over te zeggen. Bijvoorbeeld: Miles Davis *Summertime* (zie ook de eerste slide van de presentatie). Een gespreksopdracht gaat over jazz.

SAMENVATTING

In *De kleine kapitein* (1970) van Paul Biegel gaan vier kinderen in een zelfgebouwd schip op reis naar het eiland van Groot en Groei. Ze willen zo snel mogelijk groot worden. Ze ontdekken dat dat zo eenvoudig niet is. Er komen Drakenrotsen en andere gevaren op hun pad, en dankzij hun slimheid, solidariteit en samenwerking weten ze die te overwinnen. Maar of de Nooitlek daarna ook weer thuis komt?

VERHAALPATROON

Exodus, odyssee, thuiskomst. Een zeereis met obstakels, beproevingen, helpers, elementen uit sprookjes en mythen. Ontwikkelingsroman met een open einde.

RECEPTIE

'Weer zo'n verrukkelijk verhaal waarin van alles mogelijk is en alles anders gaat dan bij ons in deze wereld, zonder dat de hoofdpersonen, kinderen of volwassenen, anders doen, denken en reageren dan wijzelf.'

'Alle elementen voor een fijn boek zijn aanwezig. En dat het ook een fijn boek geworden is komt vooral door het taalgebruik van Paul Biegel. Poëtisch zonder mooidoenerij, lichtvoetig, met hier en daar een grapje, een zinnetje als „Het rook er naar oud wrak”, als het over een politiebureau gaat, bijvoorbeeld!' - *NRC Handelsblad* (1970)

‘Een fijn fantasievol geschreven avontuur van de kleine kapitein die op zijn bootje Nooitlek samen met Dikke Druif, Marinka en Bange Toontje een serie spannende belevenissen ondergaat op zoek naar het eiland Groot en Groei en op de steeds weer onderbroken thuisreis. Paul Biegel verstaat de kunst zijn lezers heel snel in het verhaal in te voeren. Hij schrijft erg suggestief, waardoor kinderen, ook als zij niet alles begrijpen, niets van het verhaal missen.’ - Jan Motz in *De waarheid* (1972)

‘De mogelijkheid tot identificatie voor de lezer in dit met humor gekruide verhaal is groot.’ (juryrapport Gouden Griffel, 1972)

DIDACTIEK

De suggesties die we hier doen voor voorlezen, gesprekken en opdrachten, zijn steeds op bovenstaande kerndoelen toegespitst. We gebruiken daarbij **zestien categorieën op vier niveaus**, die afwisselend steeds terugkomen. Die zestien zijn bij ieder literair voorleesboek te gebruiken.

- 1) **Algemeen:** leeservaring, kennis van de wereld, wereldoriëntatie, kennis van cultuur.
- 2) **Vorm:** vocabulaire, stijl en illustraties, beeldspraak, tekststructuur en genre.
- 3) **Inhoud:** personages, motieven, verwijzingen naar andere teksten en liedjes (intertekstualiteit).
- 4) **Motivatie:** Eigen associaties en gevoelens, leesgeschiedenis, leesvoorkeur en boekpromotie.

Taaldoelen: Daarnaast kan je die zelf aanvullen met taaldoelen uit jullie doorlopende lijn: ook in een fictietekst staan immers werkwoorden of bijvoeglijke naamwoorden, en ook spelling kan je prima oefenen met woorden uit dit boek. Wij hebben daarvoor slechts enkele specifieke opdrachten opgenomen ter inspiratie, maar staan open voor suggesties.

Vakoverstijgend: De doelen onder ‘algemeen’ overlappen gedeeltelijk met die van de zaakvakken. Deze serie leent zich goed om verder te integreren met thema’s uit wereldoriëntatie: landkaarten, vulkanen, oceanen, of kolonisatie en wereldreizen. Ook hiervoor hebben wij een aantal specifieke opdrachten opgenomen ter inspiratie. Met behulp van Bootsma en Naaijkens (2022) is dat vrij eenvoudig zelf uit te breiden tot een thema.

Natuurlijk hoef je niet alle lessuggesties op te volgen: je weet het beste wat jouw klas nog moet leren en wat ze op welk moment aankunnen. Maar onderschat de leerlingen niet! Lees ter inspiratie vooraf anders eens dit blog, over wat leerlingen in een kansarme buurt kunnen op het gebied van culturele geletterdheid: <https://meesterlezer.wordpress.com/2023/12/02/een-cultureel-waterloo/>

WERKVORMEN

Deze lessenserie is gebaseerd op principes van *close reading*, oftewel onderzoekend lezen (Van Dijk en Stronks, 2022), en verder op didactische inzichten van Van Koeven en Smits (2022), Bootsma en Naaijken (2022) en Vloeberghs en Joosen (2008). Daar zullen we door de les heen niet meer apart naar verwijzen. Zie voor de titels de literatuurlijst onderaan dit document.

Besteed tijdens of na het voorlezen steeds tien minuten of meer aan een korte verwerkingsopdracht (waarvoor hieronder voorstellen staan).

We werken hier met steeds twee dezelfde werkvormen: gesprekken en opdrachten. Bootsma en Naaijken (2022) bevelen aan om door de hele school heen steeds dezelfde werkvormen te gebruiken: dat scheelt veel tijd en iedereen begrijpt ze steeds beter.

-Literaire gesprekken.

Beslis zelf of je die plenair doet, of leerlingen eerst in groepjes over de vragen wil laten spreken, en dan aan elkaar laat rapporteren. Wissel het so wie so af.

De gesprekken verbinden *begrijpend en actief luisteren* met *belevend en begrijpend lezen* en zijn gebaseerd op de boekgesprekken van Aidan Chambers, verder toegespitst door [Gertrud Cornelissen](#).

Cornelissen onderscheidt vier verschillende dimensies: 'Literaire gesprekken gaan over de belevingen, interpretaties, beoordelingen en het narratief begrip van de leerlingen'. Bij die dimensies horen verschillende types vragen. Het verdient aanbeveling om bij de eerste hoofdstukken meer belevingsvragen te stellen, en pas te beginnen met de begripsvragen als de leerlingen wat meer in het verhaal zitten.

De dimensies helpen ook bij het differentiëren. Zitten er nieuwkomers in de klas die moeite hebben met de talige opdrachten? Vraag hen dan meer op het niveau van beleving, identificatie, associatie of beoordeling. Interpretatieve vragen kunnen dan gesteld worden aan taalvaardiger leerlingen of in de hogere groep.

Het gesprek of de opdracht kan zich dus afspelen op het niveau van de veronderstelde kennis, of de inhoud en de vorm van de tekst, maar ook van de leeservaring, maar vraag de leerlingen dan wel steeds de koppeling naar de tekst te maken. Vonden ze het spannend? Op welke plek dan het meest? Lees die passage even opnieuw. Wat heeft de schrijver gedaan om het zo spannend te maken? In de lessen hieronder vele suggesties voor terloopse aanwijzingen over de tekst die de leraar kan doen of voor gespreksonderwerpen na het voorlezen. (Zie ook Van Koeven en Smits, *Rijke Taal*, hoofdstuk 7).

Wat betreft het voeren van de gesprekken: Laat eerst de leerlingen op elkaar reageren, dus antwoord niet gelijk zelf als docent. In die gesprekken is iets nooit goed of fout, maar wel bijvoorbeeld niet onderbouwd of te weinig geluisterd naar anderen. Stuur dan richting een zorgvuldiger antwoord.

Je kan in het gesprek leerlingen wel parafraseren om ze te leren wat hun opmerking inhield op een abstracter niveau (Van DAT naar CAT): 'Dus jij zegt dat Toontje aardig is *ondanks* zijn bange aard?'. 'Bedoel je dat de Kleine Kapitein zo slim is *omdat* hij lang nadenkt?', of: 'Jij *veronderstelt*

dus dat de Nooitlek niet naar huis koerst, dat *neem je aan'?*' Vraag na de uitwisseling met de klas door tot het antwoord preciezer is, maak een mindmap op het bord van de antwoorden, bijvoorbeeld van motieven die met elkaar verbonden zijn en laat de leerlingen ook aantekeningen maken. Schrijf de abstracte woorden die je gebruikt op het bord. Je zal zien dat de leerlingen ze zelf snel ook gaan gebruiken.

Opdrachten:

Opdrachten kunnen behelzen dat de leerlingen zelf een tekst schrijven, dat ze iets onderzoeken in groepjes, iets naspelen, of dat ze bijvoorbeeld van te voren de vraag krijgen op bepaalde tekstelementen te letten.

De Lessen:

1. DE BOOT

Kennis van de wereld (kerndoel 1 en 3): controleer iedere keer na of kort tijdens het voorlezen of iedereen de basiskennis heeft om te begrijpen wat er gebeurt in ieder hoofdstuk. In dit hoofdstuk; wat is een duin? En hoe klinkt een trompetje, en hoe ziet dat eruit? Gebruik waar nodig de presentatie (of maak er zelf een natuurlijk). Onderbreek het voorlezen zelf niet te veel. Na afloop kan je ook modellen hoe je begripsproblemen zelf oplost en onderzoekt: gebruik een woordenboek, Google en laat bijvoorbeeld een echte trompet zien.

Motief (kerndoel 3, 10, 11 12 en 17): Het hoofdmotief wordt hier uitgezet: Het eiland van Groot en Groei wijst op het verlangen van de Kleine Kapitein om groot te worden: 'een grote man'. Laat ze in hun schrift vast opschrijven: 'motief: groot en groei'. De leerlingen maken elke les aantekeningen over jullie gesprekken over het boek. Je kan vast aan de orde stellen dat er een tegenstelling klein-groot is om mee te beginnen: een kleine kapitein die groot wil worden. Als je een taalles wil koppelen aan dit hoofdstuk kan je de klas vragen andere tegenstellingen te verzinnen, misschien zelfs uit boeken die ze hebben gelezen. Vrijwel alle jeugdliteraire motieven laten zich als tegenstellingen formuleren: alleen-samen, dapper-bang, etc. De tegenstellingen mogen eventueel ook komen uit goede films: die hebben vaak ook motieven.

Personages en leesbeleving (kerndoel 3, 10, 11 en 12): We maken hier kennis met de Kleine Kapitein. Hij lijkt heel tevreden alleen op zijn boot. Als je hem voor je ziet, in het maanlicht op het dek, spelend op zijn trompetje, wat voor type denk je dan dat hij is? Wissel uit met elkaar en laat leerlingen reageren op wat de ander zegt: 'Jamy zegt dat hij stoer is, maar ik denk dat hij ook een beetje soft is'.

Intertekstualiteit, boekpromotie en leesgeschiedenis (kerndoelen 18, 19 en 20): Doet dat ze ergens aan denken, aan een ander verhaal, dat kind zonder ouders? Vertel bv. over Harry Potter, of over Pippi Langkous, zorg evt. dat je dat laatste boek klaar hebt liggen om het te laten zien. Misschien willen ze dat hierna wel lezen. Ook *Mathilde of Lepelsnijder* gaan over een kind dat zich alleen moet redden, en zo zijn er veel meer. *Harry Potter* is nog wat eng (eerder groep 8), maar ze hebben er wellicht wel al van gehoord.

2. DE GROTE GOLF

Vocabulaire (kerndoel 1 en 3): aftocht, bevend, reling, brons, sleuren.

Nieuwe woorden altijd even op het bord zetten, vraag je leerlingen tijdens het lezen ook in hun schrift te noteren welke woorden ze niet kennen, of iets dat ze later willen bespreken of vragen. Al noteren ze alleen even het paginanummer om er later op terug te komen. Meewarig, bijvoorbeeld, of schipbreuk. Bespreek na afloop van het hoofdstuk even de betekenis: blijf dat

het hele boek door doen. Benadruk dat het heel normaal is om tijdens het lezen woorden tegen te komen die je niet kent. Je hoeft ze tijdens het lezen ook niet allemaal te snappen om toch lekker te lezen. Uit de context begrijp je wel ongeveer wat het betekent. Onderzoek dat eens voor het woord 'reling': was er iemand die dat nog niet kende? En toch begreep wat het was? Zo kan je dus nieuwe woorden leren door verhalen te lezen.

Je kan een nieuwe woord ook langer verkennen natuurlijk; kennen zij ook liedjes waar ze zich meewarig van gaan voelen? Het leukste is als je in de dagen erna een paar van die woorden nog eens langs laat komen in de schooldag.

Kennis van de wereld: Hier zou je ook vast met de klas kunnen ontdekken dat we in een tijdloze wereld lijken te zijn beland. Er zijn geen elektrische zagen of vliegtuigen: ze bouwen een stoommachine, er is bijvoorbeeld geen eten in blik om mee te nemen, er is nog contant geld.

Structuur (Kerndoelen 3, 11, 12 en 17): Wijs even op de mysterieuze woorden van de Grijsze Schipper: 'misschien neem je ze allemaal wel mee' (14). Voer een kort gesprekje: Wat zou hij daarmee bedoelen? Is dit een vooruitwijzing naar iets wat er komen gaat? Over wat of wie zou het gaan?

Opdracht:

Wij gaan daar zelf niet op in, maar aarzel niet om na het voorlezen regelmatig een algemenere taal-les te geven. Allerlei aspecten die spelen in je taalles kunnen met dit boek aan de orde worden gesteld. Welke werkwoorden staan er in het hoofdstuk, wie is het onderwerp in deze zin, spellingsdictee, etc.

3. DE HAVEN VAN SILIKUU

Vocabulaire: bonken, baaien, zwabberen, kabeljauw- weet iedereen wat dat voor vis is? Wie heeft het weleens gegeten? [Je kan vertellen dat ze in veel landen werden en worden gedroogd, ook in Suriname waar een broodje 'bakkeljauw' met kousenband (een soort groente) een bekende lekkernij is, en in Portugal ook, daar maken ze het met aardappelpuree. Wie eet het thuis wel eens?]

Beeldspraak (kerndoel 3, 10, 11 en 17): 'de golven waren erger dan wilde beesten'. 'met zijn schoenen aan het dek was gespijkerd'. 'wapperden als vlaggen'. Leg uit wat vergelijkingen zijn en bespreek met de klas het *effect* van vergelijkingen; wat doen ze voor de leeservaring? Waarschijnlijk kom je er met de klas op uit dat je het voor je gaat zien: daarom heet het ook wel *beeldspraak*. Kom daar in de loop van de volgende hoofdstukken af en toe op terug.

Personages (kerndoel 3, 10, 11, 12 en 17): In dit hoofdstuk leren de personages elkaar beter kennen en wij hen. Dikke Druif, Marinka en Bange Toontje. Ze zijn niet meteen heel aardig voor elkaar. 'Niks ervan' zei Druif. 'Stil, snottebel'. 'Dan kunnen we je horen als je wegloopt', zegt Marinka tegen Toontje. Toontje wordt als een soort slaafje behandeld, en komt vaak uit het ruim gekropen of verstopt zich er als 'verstekeling'. Dat Marinka vaak in de keuken staat om pannenkoeken te bakken, is wel erg rolbevestigend. Ook dat kan je natuurlijk met elkaar onderzoeken. Waarom bakt Druif nooit pannenkoeken en zwabbert hij nooit het dek, vragen de kinderen zichzelf hopelijk al snel af.

Creatieve opdracht (kerndoel 3, 5, 12, 13 en 17):

Laat de leerlingen nieuwe vergelijkingen schrijven. Blijf bij de natuur als thema, en bij *De kleine Kapitein* als context, zodat er wel wat richting zit in wat iedereen bedenkt: dus het weer, de zon, de regen, de bergen, etc. Creativiteit betekent immers origineel, maar *passend* werk. Daar kan je bij de inleiding van de opdracht ook op wijzen. Als je zegt: 'De zon brandde als een magnetron op de hoogste stand', dan word je te veel uit de tijdloze wereld van *De kleine Kapitein* getrokken. Welke vergelijking past wel? Na afloop kijkt de docent ook altijd naar de verzorging van het schrijfwerk. Hoe gaat het met de spelling en interpunctie? Laat ze dat eerst bij elkaar controleren en corrigeer de fouten.

4. DE DRAKENPOORT

Vocabulaire: : dobberend, anker, voorplecht.

Leeservaring (kerndoel 17 en 20): In dit hoofdstuk blijkt voor het eerst dat het niet alleen een tijdloze, maar ook een magische wereld is waar we in zijn beland. Rotsen veranderen overdag in draken. Hier wordt het spannend! Maar de vier kinderen krijgen helpers: de kabeljauwen.

Stijl (kerndoel 12 en 17): In dit hoofdstuk zie je ook goed hoe herhaling werkt: 'maar de kleine kapitein bleef wijdbeens aan het roer staan': wel drie keer! Is dat de leerlingen opgevallen, kan je als eerste vragen. Wat voor *effect* geeft dat? Vorm en inhoud vallen samen: iets blijft hetzelfde, en ook de zin blijft hetzelfde. Zo voel je zijn onverzettelijkheid sterker.

Intertekstualiteit en boekpromotie (kerndoel 18, 19 en 20):

Deze magische rotsen zijn een bekend 'topos' (terugkerend thema) uit de wereldliteratuur. Je kan met de leerlingen een onderzoekje opzetten naar de rotsen *Scylla en Charibdis*, uit de Griekse mythologie (De Odyssee van Homerus). Scylla is in de Odyssee een draak met twaalf klauwen, zes koppen, en elke kop heeft een driedubbele rij tanden.

De reis van de Kleine Kapitein heeft in meer opzichten veel weg van deze beroemde tekst uit de westerse cultuur: een man die met zijn maten op weg is naar huis, maar onderweg vele gevaren moet overwinnen. De Odyssee is geen sprookje, maar een epos, een heldenzang. Die heeft weer eigen kenmerken. Ook *de Kleine Kapitein* heeft er daar enkele van: steeds nieuwe uitdagingen en magische elementen dagen de held uit, bijvoorbeeld. En ten tweede: hij is typisch een held: slim, handig en rechtvaardig.

Opdracht: Gebruik om daar meer over te vertellen in de klas bijvoorbeeld *Avonturen van Odysseus* van Daan Remmerts de Vries of *De omzwervingen van Odysseus* van Simone Kramer. Simon van der Geests Odyssee-bewerking *Dissus* is ook een optie. Laat een groepje leerlingen bijvoorbeeld het verhaal van de Cycloop lezen in de editie van Simone Kramer en volgende keer vertellen aan de klas. Laat een ander groepje een onderzoekje uitvoeren naar Scylla en Charibdis: er zijn oudere versies van de mythe waarin Scylla er anders uitziet dan bij Homerus. Dan ontdekken ze dus dat ook Homerus weer bronnen gebruikte.

5. HET EILAND VAN GROOT EN GROEI

Vocabulaire: hobbezak, zakhorloge, torenklok, schipbreukeling

Stijl: Onomatopée: Klik-klok-klik-klok-klik...

-'Groot en groei' is ook een alliteratie. Bedenk er in groepjes nog een paar: bont en blauw, fris en fleurig, etc. Misschien komen ze op 'Heerlijk Helder Heineken' Bespreek vooral wat het *effect* is van zulke alliteraties. Zoals altijd gaat het in Close Reading om *wat* staat er, *hoe* staat het er, en *waarom* staat het er zo: wat is het effect of de betekenis?

Illustraties (kerndoel 3): Je kan de leerlingen vast de illustratie van het hoofdstuk erna laten zien, om ze nieuwsgierig te maken naar het voorlezen van de dag erna.

Persoonsvorming en burgerschap (kerndoel 10 en 11): Een gesprekje kan gaan over de vraag of de kinderen echt nooit meer naar school hoeven als ze in een nacht groot zijn. Weten ze dan ook genoeg voor het volwassen leven? Wat weten ze dan bijvoorbeeld niet?

Opdracht over Genres, tekststructuur en -kenmerken (kerndoel 12, 17 en 18 en 20): De kabeljauwen komen de kinderen te hulp. Kennen de leerlingen nog meer verhalen waarin de hoofdpersoon helpers krijgt? Zijn dat mensen of dieren? Misschien in sprookjes?

Laat ze daarover in groepjes of paren praten en per groepje twee voorbeelden noteren, die je plenair oogst en op het bord schrijft. Noem en noteer vervolgens het woord genres: ieder *genre* heeft eigen *functies* en vaste kenmerken.

Sprookjes hebben een vaste plotstructuur als een van de genre-kenmerken: een held heeft een probleem, vertrekt van huis, krijgt een magische helper, etc. [Zo zijn er wel 31](#). Beperk je wel tot de belangrijkste stappen: 31 is wat veel. Kunnen de leerlingen die structuur aanvullen, als ze denken aan de sprookjes die ze kennen?. Dat mag ook op basis van een Disney-film. Kennen ze nog meer genre-kenmerken van een sprookje? Daarna is de vraag of *De Kleine Kapitein* een sprookje is. Het heeft wel enkele kenmerken daarvan, zullen jullie ontdekken. Aan het eind van het boek komen we daarop terug. Geef eventueel nog later deze week als creatief schrijfopdracht dat de leerlingen een sprookje schrijven met de vaste kenmerken.

6. DE REUS

Vocabulaire: spelonk, nuffig, gunst, lui.

Nieuwe woorden (neologismen): hol-voet-stappen'. Hoe zou dat eruit zien? Wil iemand dat voordoen?

Personages en vertelperspectief:

We horen in dit boek niet zoveel over wie ze zijn en wat ze voelen. Daarin lijkt het ook op een epos. Heel soms wel even, zoals wanneer Dikke Druif 'zijn hart voelt bonzen in zijn keel (30) Marinka verliefd is op de KK in hoofdstuk 6 (De reus). Maar verder lijkt de verteller op een camera, die de kinderen van buitenaf observeert.

De personages bevatten een aantal voorspelbare eigenschappen (Bange Toontje is altijd bang, Marinka bakt altijd pannenkoeken), maar ze maken ook een ontwikkeling door. Bange Toontje wordt dappere Toontje en Dikke Druif klimt wel in de mast wanneer dat nodig is (46). Marinka blijkt onderweg best kattig te zijn tegen 'snottebel' Toontje en tegen Dikke Druif.

Opdracht: Vraag ze op te letten op andere nieuwe woorden. Bespreek hoe het komt dat je toch weet wat het betekent. Laat zien dat je in het woordenboek kan kijken of het echt nieuw is. Waarom zou de schrijver woorden gebruiken die niet bestaan?

7. DE REDDING

Vocabulaire: baai, schipbreuk, lichtmatroos, knuisten, flanken

Begrip: Check of iedereen nog wist wie de Grijsze Schipper was.

Stijl:

-‘zo lang als van hier tot de overkant’ - Dat is een ingewikkelde vergelijking: welke overkant? Van de schrijver? Van de lezer? de lengte is dus *relatief*.

-‘Als een puffende sleepboot koos hij zee, met een **groot groot** vlot achter zich aan, waarop de **grote grote** schipbreukeling, gered van het eiland van Groot en Groei, lag te snurken’

Genre: Wat past bij dit genre is dat het helemaal niet *realistisch* is. Kunnen de kinderen een paar dingen aan deze reis noemen die helemaal niet kunnen? [denk aan vragen als: hoe kunnen ze zo ver varen zonder kolen of hout aan boord? En word je niet ziek als je alleen maar pannenkoeken eet?]. Met elkaar kan je ontdekken dat het niet zo belangrijk is dat het ‘klopt’: als het verhaal maar voortgang vindt. Als alles realistisch zou zijn, dan had je geen verhaal maar gewoon de saaie werkelijkheid zelf [dat heet: *the willing suspension of disbelief*: je schort je ongelooft even op].

Opdracht: lees nog eens voor:

*De hete zon zakt in de zee
en als je dat niet wist,
dan zul je vast wel denken, hé
wat gek dat het niet sist.*

Laat de leerlingen andere versjes opzoeken in de eerdere hoofdstukken en de rijmwoorden onder elkaar zetten. Laat zien hoe je een rijmschema maakt. Gebruikt Biegel altijd ABAB rijm?

8. HET GEHEIMZINNIGE EILAND

Vocabulaire: tulband, branding, vulkaan, berghelling, wrak

Vorm: Wijs hier ook eens op de illustraties: de roze zeedraak die we hier zien wijst helemaal niet op een zee waarin zeven dagen niets gebeurde! Hoe zou dat gaan? Zou Carl Hollander gewoon geen zin hebben gehad om zo’n saaie zee te tekenen? Of denken de kinderen alleen maar dat er niets in de zee is? Dan ontstaat er dus spanning: wij zien iets dat zij niet zien: **dramatische ironie**. Maar omdat de draak helemaal niet voorkomt in het verhaal, lijkt het er meer op dat de tekenaar zijn eigen gang ging..

Vakoverstijgend: Je kan dit hoofdstuk uiteraard koppelen aan een of meer lessen over vulkanen en vulkaaneilanden. Vertel bijvoorbeeld over de Canarische eilanden, waar mensen wel op vakantie gaan maar die ook vulkanisch zijn. Misschien heeft iemand thuis wel een stuk vulkaansteen, om mee naar school te nemen?

Opdracht:

Paul Biegel is bekend om zijn sprankelende en levensechte dialogen. In de bijbehorende presentatie staan een paar slides met voorbeelden uit andere boeken met nogal houterige dialogen. Bespreek het verschil met de klas. Speel daarna (met hulp van de dramadocent) anders eens een paar van de dialogen na, in groepjes (bijv. buiten) zodat de leerlingen niet te lang op hun beurt hoeven te wachten. Ze mogen dat ook opnemen, zodat je het later terug kan kijken.

9. ZEEROVERS?

Vocabulaire: glibberig, wier, wrak, zeildoek, akelig, krabbetjes, garnalen, 'Verstomd', 'zo glad als een aal'.

Leeservaring en Verhaalstructuur: Je kan de spanning wel wat opbouwen door te pauzeren tijdens het voorlezen en te vragen wat de kinderen denken dat de handen in het zand te betekenen hebben. Wie heeft Toontje ontvoerd? Kan iemand raden dat het een aap was? Het zou een oefening in *redeneren* zijn: welke informatie hebben we? Snappen de leerlingen dat zij meer informatie hebben dan de personages, omdat de *verteller* wel buiten 'zag' wat Toontje overkwam: harig, kan snel de steile berg op, en loopt ook op handen. En wat zou 'Cir' kunnen betekenen? Begrijpen de leerlingen dat de schrijver spanning bij het lezen opbouwt?

Opdracht taalverwerving: vertel de klas dat peuters gemiddeld tien nieuwe woorden per dag leren. het is heel leuk om te horen hoe ze die uitproberen. Ga eventueel eens in groepjes met je klas langs in het kinderdagverblijf, en laat ze noteren hoe peuters praten: een klein taalonderzoekje doen, kan ook bij broertjes en zusjes. Leg uit dat ook zij nieuwe woorden beter opslaan als ze ze een paar keer gebruiken. welke nieuwe woorden hebben de leerlingen uit de *Kleine Kapitein* geleerd? Kunnen ze die in de loop van de dag nog een keer gebruiken?

10. IN DE VAL

Vocabulaire: uitmonden, lurven

Vergelijkingen: 'zo groen als een verfdoo's', 'Als apen klommen ze naar boven'

Wereldoriëntatie: Er ligt hier veel nadruk op het feit dat het een stoomscheepje is. Koppel de roman hier of elders aan de geschiedenislessen over stoomfabrieken en stoomschepen.

Grappig als Druif zegt: 'want die Gijs is behoorlijk dik' [hij is blij dat hij dat eens over iemand kan zeggen].

Opdracht (kerndoel 3): Verder krijgen we nu de plattegrond van het eiland in de gaten. Vraag of de leerlingen die in kunnen tekenen: hoe loopt de rivier nu? Zo kan je controleren of ze hebben begrepen wat je voorlas.

11. DE DAPPERE TEMMER

Vocabulaire: temmer, (woeste) manen,

Tekststructuur: In dit hoofdstuk is de slimme kapitein weer aan het nadenken en *redeneren* en hij kijkt nog eens goed naar de dieren, en naar het wrak van het schip [met allemaal vakken in het ruim]. Kunnen de kinderen *eerder dan hij* bedenken wat hier aan de hand is?

Beeldspraak (kerndoel 3, 10, 11 en 17): 'D-dat was b-bange Toontje,' stotterde dikke Druif, en de tak waar hij op zat stotterde mee.

Metonymie: is een heel specifieke stijlfiguur die wel veel voorkomt: 'een bang roepje' (64): vraag aan de klas: is het het roepje dat bang is? wie dan wel? Dat heet **metonymie**. Kunnen we nog meer **metonymieën** bedenken? 'Nederland scoort!' is een hele bekende die ze vaak zullen horen, maar er niet bij stil zullen staan dat het beeldspraak is.

Stijl:

Grappig: 'want er zat nog apenspuug aan'

Herhaling: 'En de lucht was blauw, blauw, blauw'.

Opdracht (kerndoel 5, 12, 13):

Weer een creatief schrijven opdracht, waarin de leerlingen zelf een verhaaltje gaan schrijven van paar regels, waarin ook een herhaling voorkomt. Leg uit dat ze goed moeten nadenken over het effect dat ze willen bereiken. Wat doet de herhaling van blauw? Dat benadrukt nog maar eens *hoe* blauw de lucht was. Kunnen zij ook zo'n effect bereiken?

12. WAAR ZIJN DE MATROZEN?

Kennis van de wereld: De zon gaat onder, in het westen. Weten ze dat al? Kunnen ze aanwijzen waar het westen is? Merken ze in de ochtend ook dat de zon opkomt in het oosten, ergens boven/achter de school? En waar is dan noord en zuid? (Bespreek dat het zonder hoofdletter is, maar met een hoofdletter als het gaat om een plaats: Noord-Amerika). Kennen ze een kompas?

Personages (kerndoel 10, 11, 12 en 17)

In dit hoofdstuk jukt Toontje over het temmen van de circusdieren. Er kan een gesprek aan gekoppeld worden over liegen: waarom zou hij dat doen? Is dat erg? Zijn er erge en minder erge leugens? Bespreek ook het 'leugentje om bestwil'.

Leesbeleving (kerndoelen 3, 10, 11, 12, 17): Het was zo heerlijk met de dieren, maar nu wordt het spannend op het eiland, er klinkt weer gerommel. Vraag aan de kinderen wat dat zou kunnen zijn. Let in zulke interacties goed op de kwaliteit van het gesprek. Kinderen zijn aan het redeneren en interpreteren. Gebruiken ze het boek als basis? Luisteren ze naar elkaar? Weerleggen ze elkaars hypothesen? Daag ze daartoe uit. Parafraseer hun antwoorden met gebruik van CAT. 'Jij denkt dat het rommelt *omdat* het een vulkaan is'. Of: '*Aangezien* het een vulkaan is, zou hij wel eens kunnen uitbarsten'.

In dat gesprek kan je ook op de status van de uitspraak wijzen, zo kan je het verschil met ongefundeerde meningen benadrukken: 'Jij *veronderstelt* dat Maryam gelijk heeft dat het om een vulkaanuitbarsting zou kunnen gaan, omdat in het vorige hoofdstuk stond dat het een vulkanisch eiland was'. Model steeds hoe je met argumenten redeneert, met inachtneming van de inbreng van anderen.

Structuur (Kerndoel 12 en 17): Het hoofdstuk eindigt met een *cliffhanger*: weten ze wat een klif is? wie zou die vreemde man kunnen zijn? Wat denken de leerlingen? Hebben ze wel eens gemerkt dat afleveringen van series ook met een cliffhanger eindigen? Waarom zou een maker dat doen?

13. DE SCHIPBREUKELINGEN

Vocabulaire: potsenmaker.

Dit boek heeft een rijk taalgebruik, waarbij veel woorden nieuw zullen zijn. IJlen, kokhalzen, zwalken, tapkast, hemmetje. Denk niet dat dat woorden zijn die de kinderen toch nog lang niet of nooit nodig zullen hebben: leren begrijpen dat je van *hemd* ook *hemmetje* kan maken, leert ze op een structureel niveau veel over wat je met taal kan doen. Je kan ook het effect ervan bespreken: het wordt een nog zieliger beeld.

Juist fictie leent zich goed voor het leren maken van *inferenties*: leerlingen gaan ontdekken dat ze uit de context de betekenis kunnen begrijpen. Oefen dat bijvoorbeeld eens met 'zwalken'.

Vergelijking: 'En tegelijk klonk er een geluid van vallende stenen alsof er duizend vrachtwagens tegelijk werden geleegd'. [wellicht merken leerlingen op dat dat beeld niet bij het tijdloze passen].

Motief (kerndoel 3, 10, 11 12 en 17): Onderweg maken de kinderen vrienden. Ook de band met de gevonden circusdieren wordt met weinig woorden neergezet: 'De olifant van Marinka draaide zich om. De aap met bange Toontje deed een paar passen achteruit. De beer die dikke Druif op zijn rug had gromde zacht.'

Leesbeleving en structuur: 'Ze holden naar de Nooitlek, die nog braaf aan de oever van het meer lag. 'Driekus op het vlot!' beval de kleine kapitein, en de anderen sprongen aan boord. Maar konden ze de dieren zo achterlaten?'. Bespreek het effect van dat einde: wat doet die vraag met de lezer? Wat vinden zij: kunnen ze de dieren achterlaten? Kunnen ze een oplossing bedenken?

Opdracht: Intertekstualiteit en leesgeschiedenis (kerndoelen 3, 12, 18, 19 en 20): 'Hij roetsjte langs de giraffenhals naar beneden': dat is een verwijzing naar het bekende gedicht 'Dikkertje Dap' van Annie M.G. Schmidt (DBNL). Je kan de intertekstualiteit modelen door te zeggen: 'Dit zinnetje doet me ergens aan denken, jullie ook?' En als er geen reactie komt: 'aan een heel bekend gedicht waarin ook een kind van de hals van een giraffe zit'. Vervolgens kun je het gedicht op het digibord projecteren waarna de leerlingen het kunnen voordragen of zingen en uit het hoofd leren. Denk niet dat het te kinderachtig is voor ze: kinderen vinden het leuk om hun oude versjes te hernemen. En uit het hoofd leren is een uitstekende oefening voor het brein en taalgevoel.

14. DE UITBARSTING VAN DE VUURSPUGER:

Vocabulaire: vuurtong, kluiten aarde, jumbo, voorplecht, vuurspuger.

Vorm: Nieuwe samengestelde woorden: 'stokpoten' (kerndoel 15 en 16): in andere hoofdstukken: Gilfluit of Voetklauwen. Bespreek met elkaar waarom de schrijver dit doet. Je ziet het beter voor je, bijvoorbeeld hoe de giraffe loopt. Doe na het voorlezen een creatief schrijfoefening: een gedichtje of verhaaltje waarbij twee of drie nieuwe samengestelde woorden moeten worden gebruikt.

Vergelijking (kerndoel 12): 'Alsof diep onder de aarde', 'waggelde als een dronkenman' (welk ander woord had er kunnen staan in plaats van waggelen? Zwalken bv?. Bespreek het concept *synoniemen*.

Intertekstualiteit (kerndoelen 18, 19 en 20):

Kijk daarna nog eens naar de afbeelding in het boek. Doet zo'n vlot vol dieren de leerlingen ergens aan denken? Vertel over de Ark van Noach of laat ze het zelf onderzoeken: ook een boot vol dieren die gered moeten worden, alleen niet van vuur maar van water. Laat een paar mooie afbeeldingen zien uit de presentatie. Laat eventueel een groepje presenteren over het verhaal uit de kinderbijbel.

Intertekstualiteit (kerndoelen 18, 19 en 20): bespreek met de leerlingen ook de functie daarvan: het is niet het stelen van verhalen, maar het *doorgeven* daarvan. Zo maak je samen een cultureel archief: verhalen waardoor je de wereld beter gaat begrijpen.

Creatieve opdracht (kerndoel 3, 5, 12, 13 en 17):

Laat leerlingen een verhaaltje schrijven met een verwijzing naar een bekend sprookje, of ze maken zelfs een korte hervertelling ervan. Pas op: Als je zelf al een voorbeeld noemt, is het risico dat iedereen hetzelfde voorbeeld gaat gebruiken: daarmee inspireer je ze dus juist niet echt. Een andere optie is juist iedereen een moderne versie van de Ark van Noach laten schrijven. Laat ze eerst hun eigen werk nakijken op spelfouten, waarbij ze natuurlijk woorden mogen opzoeken, of aan jou vragen hoe je het spelt. Laat ze daarna elkaars verhalen lezen en nakijken op spelfouten. Idealiter ontwikkelen ze het vermogen om zelf te gaan zien met welke spellingskwesties ze moeite hebben en waar ze dus extra moeten opletten. Kijk daarna zelf nog, natuurlijk ook naar de kwaliteit van hun verhaal: originaliteit, mooie zinnen, spanning en de manier waarop de sprookjesverwijzing is vervlochten.

15. TERUGKEER EN AFSCHIED

Vocabulaire: kokhalzen, kastanjeboom [laat ook een kastanje zien], foetsjie, gestrand.

Tekststructuur en leesbeleving (kerndoel 3, 10, 11 en 17): Bespreek van te voren: welke verwachting wekt deze titel? Is het boek dan bijna uit? waarom wel/ niet?

Kennis van de wereld/ vakoverstijgend (kerndoel 3): Er staat hier opnieuw: 'De kleine kapitein liet zijn schip een grote boog maken'. Waarom zou hij dat doen? Teken op het bord waarom hij het vlot zo moet laten *aanmeren*.

Tekststructuur (kerndoel 18): Misschien is dit een goed moment om het weer eens over de versjes en liedjes te hebben. Het liedje van de zeebonken kan je met de hele klas zingen. Bedenk er samen een wijsje bij, of doe dat van tevoren.

16. DE SPOOKSTAD

Vocabulaire: harmonica, [laten zien als er een in school is], griebes-boel, 'Ben je?', [Daar mist een woord. Wat kan er daarna horen: 'belatafeld'? 'bedonderd' 'nu helemaal betoeterd?], Zeemansogen.

Motief en leesgeschiedenis (kerndoel 3, 10, 11 12 en 17):

Kom ook nog eens terug op wat je hebt verteld over motieven, dat die vaak komen in tegenstellingen: klein-groot. Welke motieven zijn we nog meer tegengekomen? Breng dat plenair in kaart, wat gebeurde er ook al weer? Hoe waren de personages?

-klein-groot

-kind-volwassen

-dapper-bang

-wild-braaf

-grauw-kleurrijk

Vinden de kinderen het slim, wat de matrozen doen? Bespreek hier dat ze eigenlijk net kinderen zijn, en de kinderen de volwassenen: zij redden de dieren en de schipbreukelingen, de grote mannen hebben nog geen enkel initiatief getoond. Je kan bespreken of ze andere verhalen kennen waarin die rolverdeling is omgedraaid. Als ze het zelf niet verzinnen: de Donald Duck is daar haast wekelijks een voorbeeld van. Je kan ook van tevoren een verhaal over Kwik, Kwek en Kwak opzoeken waarin weer te zien is dat zij volwassen zijn en de volwassenen net kinderen. Kom nog even terug op het eiland van Groot en Groei.

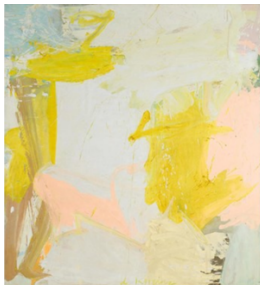
Illustratie (kerndoel 3, 12 en 17): Bekijk aan het einde even het plaatje van de spookstad, en kom terug op het beeld 'Het leken gaten in een wit laken'. Vinden ze dat goed gekozen?

Intertekstualiteit en structuur (kerndoelen 17, 18, 19 en 20)

'De zon was al onder, maar haar rode vingers staken nog boven de zee uit, alsof zij alle schepen goedenacht wuifde'. Bespreek eerst of iedereen dit voor zich ziet, misschien hebben ze de zon nog nooit in de zee zien zakken.

Laat dan zien dat het weer een verwijzing is naar de *Odyssee* van Homerus. Ook bij hem krijgt de zon namelijk roze vingers, de rozevingerige dageraad is een begrip uit de Ilias en Odyssee van Homerus, de klassieke Griekse dichter. Omdat Homerus rozevingerig altijd gebruikt als hij over de dageraad spreekt, noem je zo'n woord een *epitheton*, een *toevoegsel*.

Je kan laten zien dat dit begrip op veel plekken in de cultuur terugkomt. Dit schilderij van Willem de Kooning heet bijvoorbeeld 'Rozevingerige Dageraad bij Louse Point': <https://www.mandarte.nl/mzmk/498-willem-de-kooning-rozy-fingered-dawn>

Vertel erbij dat dit *abstracte* kunst heet, en dat je die tegenover meer realistische kunst kan zetten.

Opdracht: Laat de leerlingen bedenken of er nog andere *vaste toevoegsels* in de tekst staan. Eigenlijk is 'de Kleine Kapitein' zelf ook een epitheton, net als Bange Toontje. Misschien kan je in groepjes andere *epithetons* bedenken, voor bekende mensen bv.. De Wijze Juf, etc. (als dat veilig is ook voor elkaar, het kan ook pesterige dingen uitlokken immers).

17. GEVANGEN [NAAR AANLEIDING VAN DIT HOOFDSTUK LASSEN WE HIER 1 OF 2 EXTRA POËZIE-LESSEN IN:]

Vocabulaire: booreiland, olieboeren, [Dit klopt helemaal niet in de tijd met het idee van een stoomschip als de Nooitlek (anachronisme). zouden er leerlingen zijn die dat merken?], de wrakke trap, wonderbaarlijk, zakpakken, stumperig, aanplakbiljet, bewind, krenng, tuig. Misschien kunnen de leerlingen vandaag eens een paar keer iets 'wonderbaarlijk' vinden? Of zien ze een hondje dat een beetje 'stumperig' is?

Intertekstualiteit en leesgeschiedenis (kerndoelen 17, 18, 19 en 20): de Schone Galatea: Vertel over Pygmalion en Galatea uit de Griekse mythologie (*Metamorfosen* van Ovidius), over de beeldhouwer die verliefd werd op zijn beeld. De godin Aphrodite vervulde zijn wens en maakte Galatea levend. In het kinderboek *Zo kreeg Midas ezelsoren* van Maria van Donkelaar en Sylvia Weve wordt de mythe van Pygmalion op rijm naverteld. Je kan deze bewerking (zie onze presentatie) op het digibord projecteren en lezen met de leerlingen.

Je kan dan ook vertellen over al die andere verhalen waarbij artificiële scheppingen levend worden, zoals *Pinokkio*. Die verhalen gaan ook over kunst en het *verlangen dat verbeelding werkelijkheid wordt*. Dat is ook het motief van de Norse Heerser, zullen we straks ontdekken.

INTERMEZZO 1 OF 2 POËZIELESSEN (KERNDOELEN 3, 12, 18, 19 EN 20) :

Begin met wijzen op andere teksten met de naam Galatea. Vooral dit versje van PC Hooft:
Galatea, ziet, de dag komt aan.

Galathea, zie de dag komt aan.

Nee mijn lief, wil nog wat marren, 't zijn de starren,

nee mijn lief, wil nog wat marren, 't is de maan.

Vertel over poëzie. Waarin zijn gedichten anders dan versjes? Bespreek eens de versjes die ze zelf nog kennen. Horen ze het verschil?

Jan Engelman herschreef op die klanken en dat ritme weer een modern -taalspel gedicht:
'Ambrosia, wat vloeit mij aan?': Aarzel niet om dit rustig voor te dragen, en dan nog een keer. Het is niet erg dat het niet te 'begrijpen' is: kinderen weten nog veel beter dan volwassenen dat taal ook op zichzelf genoten kan worden: zo leren ze het immers als peuters.

Ambrosia, wat vloeit mij aan?

uw schedelveld is koeler maan

en alle appels blozen

de klankgazelle die ik vond

hoe zoete zoele kindermond

van zeeschuim en van rozen

-

o muze in het morgenlicht

o minnares en slank gedicht

er is een god verscholen

-

violen vlagen op het mos

elysium, de vlinders los

en duizendjarig dolen

Bespreek eerst of er regels of woorden in zitten die ze mooi vinden zonder de betekenis te weten. Muze, misschien?

Waarom herkennen we dit als een gedicht? Door de klankherhalingen: projecteer en onderstreep *met hulp van de klas* de woorden met m, met v, met een d. Maar ook de klinkers: oe bijvoorbeeld.

Je kan gedichten goed benaderen door te kijken naar woordvelden die met elkaar verband houden. omcirkel die met steeds een ander kleurtje, en doe dit plenair, haal op uit de klas:

Er zijn woorden die te maken hebben met muziek: klank, violen. En het gedicht klinkt ook een beetje als muziek.

En woorden die te maken hebben met liefde: minnares bijvoorbeeld

En er is een soort paradijs: morgenlicht, mos, vlinders, rozen.

En kan je met elkaar zo niet een betekenis dan toch een thema herleiden?

Er is ook de overeenkomst tussen het gedicht van Hooft en van Engelman: de aanroep [apostroef] van een geliefde waar het mee begint. Ga verder op de liefdespoëzie, en laat een stukje zien uit het Hooglied, een *Bijbelboek*. Ook daarin wordt het lichaam van de geliefde vergeleke met allemaal gekke dingen. Engelman *verwijst* dus naar Hooft, maar ook naar de bijbel:

‘Als een gazelle is mijn lief

Als het jong van een hert’.

Opdracht (kerndoelen 5, 12, 18, 19 en 20):

Het ritme (metrum) van deze gedichten heet een jambe.

Laat eerst klassikaal horen dat het niet lastig is te horen waar een klemtoon ligt in een woord. Of neem een paar bekende kinderversjes en laat zien dat het ritme daar andersom is:

Jántje zág eens príimen hángen

Kijk eens met je schoudermaatje of je zelf een regel kan verzinnen met dit ritme.

Schrijf dan zelf een liefdesgedichtje dat begint met de naam van een geliefde die wordt aangesproken. Het mag ook gericht zijn aan je vader, je hond of je oma.

Je kan ook vertellen over andere beroemde liefdesgedichten en liefdesliedjes, die ook beginnen met de naam van een geliefde. Weten zij er ook een paar? Laat ‘Annabel’ van Hans de Booiij anders eens horen en studeer het in met de klas.

Opdracht: (kerndoelen 5, 12, 18, 19 en 20):

Je kan ook verder gaan op het thema van de fantasiegedichten. Een andere beroemde, ook uit de tijd van de experimentele dichters als Jan Engelman, is deze van Cees Buddingh’, die ook op muziek is gezet. Ook dit kan je met de klas uit het hoofd leren: een heel nuttige oefening

voor het brein en het taalgevoel, en kinderen kunnen het veel sneller dan je denkt. Organiseer eventueel een zang- of toneelopvoering hieromheen voor de ouders met de muziek of dramadocent.

Ik ben de blauwbilgorgel,
Mijn vader was een porgel,
Mijn moeder was een porulan,
Daar komen vreemde kind'ren van.
Raban! Raban! Raban!

Ik ben een blauwbilgorgel
Ik lust alleen maar korgel,
Behalve als de nachtuil krijst,
Dan eet ik riep en rimmelrijst.
Rabijst! Rabijst! Rabijst!

Ik ben een blauwbilgorgel,
Als ik niet wok of worgel,
Dan lig ik languit in de zon
En knoester met mijn knezidon.
Rabon! Rabon! Rabon!

Ik ben een blauwbilgorgel
Eens sterf ik aan de schorgel,
En schrompel als een kriks ineen
En word een blauwe kiezelsteen.
Ga heen! Ga heen! Ga heen!

Je kan proberen een blauwbilgorgel te tekenen, of verbind er een creatief schrijven opdracht aan. Vergeet niet hier nog eens op terug te komen, noem iemand voor de grap een blauwbilgorgel of Galatea, of zeg 'Ga heen! Ga heen!' . Zo leer je kinderen dat ze kunnen verwijzen.

Met zulke teksten en uitspraken bouw je met de klas een *eigen cultureel archief* op, en kan je ze leren daarvan te genieten. Het is dan bijna een soort geheimtaal, een discours dat jullie alleen begrijpen, en dat de samenhang vergroot.

18. DAPPERE TOONTJE

Vocabulaire: sidderend, een bof, sjagerijinig [chagerijinig], pierewaaien, oliejas.

Beeldspraak (kerndoel 3, 10, 11 en 17):

'Toontje kreeg een vreemd gevoel. Er zwol iets in zijn borst en zijn hemmetje werd een harnas, ijzersterk' (102).

Personages: (kerndoel 3, 10 en 11, 12 en 17)

Zijn bepaald geen heiligen. Zo is Toontje hier klaar om zijn vrienden in de steek te laten in de spookstad van de Norse heerser, en de enige reden dat hij het niet doet is dat hij niet alleen de Nooitlek kan besturen (105). Dus de titel van dit hoofdstuk is wel een beetje *ironisch*. Hij redt ze

immers alleen per ongeluk, omdat hij niet op het schip durfde te blijven, en hij liegt daarover. Spreek met elkaar wat langer over ironie, die ze vast ook thuis wel eens horen: 'Wat een nette kamer heb jij! ('not', wordt er wel eens achter gezegd tegenwoordig, maar dat heeft ironie eigenlijk niet nodig). Probeer op zulke nieuwe kennis later nog eens terug te komen: ook jij zegt vast wel eens iets ironisch tegen de klas. Oefen met elkaar op ironische uitspraken. Dat mag best een beetje vals worden, maar dan alleen over mensen buiten de klas: 'Ik ben blij dat mijn huis zo gehorig is, want mijn buurmeisje kan práchtig viool spelen, dan kan ik lekker meegenieten'

Persoonsvorming en burgerschap (kerndoel 10 en 11 en 17): Aan dit hoofdstuk kan je ook een gesprekje vastknopen over identiteit. Hier zie je dat Toontjes angst verdwijnt als hij eindelijk vertrouwen van zijn vrienden krijgt. Hij wordt een held genoemd, en dan wordt hij ook een held. Zo gaat het vaker met identiteit: je wordt degene die mensen in je zien. Als je wil, kan daar zelfs een burgerschapsles aan gekoppeld worden: zwarte mensen in de voormalige koloniën dachten vaak dat ze minder waren dan de witte overheersers: omdat er zo tegen ze aan werd gekeken, gingen ze dat zelf geloven. Je *identificeert* je met het beeld dat er van je wordt gegeven, met de valse spiegel die zij je voorhouden. Wijs ook op de opening van het volgende hoofdstuk: 'Hij zette een gezicht of hij dappere Toontje heette, en hij zette dat gezicht zo hard, dat hij het zelf begon te geloven'.

Identiteit is dus geen essentie, geen vaste eigenschap, maar verandert afhankelijk van je omgeving. Daarom zeg je ook liever niet tegen elkaar: je *bent* brutaal, maar hooguit: je *doet* brutaal. Hebben kinderen dit zelf weleens ervaren? Dat als iemand zegt: 'Dat kan je toch niet', dat je het dan ook niet kan? Of dat ze iemand zien op wie ze graag willen lijken, en die dan een beetje na gaan doen? Dat heet identificatie, en is dus een heel normaal proces van groter worden. Je doet het ook bijvoorbeeld met je broertjes of zusjes.

19. HET GEHEIM VAN DE KLEURIGE DAME

Vocabulaire: schichtig, kniesaaap.

Inhoud: (kerndoelen 10 en 11). Hoe wordt Toontje behandeld door de inwoners van de stad? Waarom doen ze allemaal zo onaardig tegen Toontje? Zou dat bij hen ook iets te maken hebben met hun omgeving? Dat ze niet onaardig *zijn*, maar zijn *geworden*? Kennen de leerlingen ook zo iemand?

Motief: Kom nog eens terug op de mythe van Pygmalion.

Opdracht:

'een scheefgezakt, gaperig huis' (104) - wat kan dat betekenen? Dat kan je bv. herleiden door de associatie met slaperig. Of heeft het 'gapende gaten', dus tocht het? Spreek dit door na het voorlezen: het rijm-neologisme werkt natuurlijk zo goed omdat gapen en slapen ook in hetzelfde betekenisdomein zitten, en omdat het ook een *personificatie* is: het huis krijgt menselijke trekjes. Een gaperig kind zien we wel voor ons, maar een gaperig huis?

20. DERTIEN KANDELAARS

Vocabulaire: polities, dwangarbeid

Vakoverstijgend, geschiedenis en burgerschap (kerndoel 3):

De Norse heerser heeft de kenmerken van een fascist. De zinloze onderwerping van het volk aan willekeurige en dwangmatige regels, straffen, en zinloze dwangarbeid, zoals de 13 kandelaars bij een schilderij. Hij verbiedt zijn volk gelukkig te zijn. ។

In een burgerschapsmoment zou je met elkaar kunnen bespreken wat een goede heerser wel moet doen, en je zou kunnen wijzen op dwangarbeid in de geschiedenis, bijvoorbeeld in Nederlands-Indië of in Suriname.

Stijl:

'Wie wiebelt, wiebel ik de zee in' (115) . Wijs er ook op dat de verteller zichzelf onderbreekt: 'Arme kapi-. Welnee'.

Opdracht (kerndoel 10, 11, 14 en 15):

Personages hebben hun eigen *taalgebruik* ('register'). De zeebonk zegt: 'Wat drommel'. En onderling gebruiken ze stoere taal: 'Aardig luchtreisje gemaakt zeker?' 'en daarna zeiden ze een paar dingen in matrozentaal, die de kinderen best verstonden maar thuis niet mochten zeggen'. Wat voor soort woorden zouden dat zijn?

De Norse Heerser kan alleen maar bulderen en zegt 'Raddraaiers!'

De kleurige dame zegt: "Heremetijd", Toetje-me-roetje'.

De kinderen die groot waren op het Eiland van Groot en Groei zeiden ineens woorden als 'Gunst' en 'Zeg, lui'.

Hier kan je met elkaar over verder aan het werk gaan. Kunnen de leerlingen nog meer *taalvarianties* bedenken die bij beroepen horen? Of bij types mensen? Of bij plekken waar iemand vandaan komt, dialecten?

21. KLEUR

Motieven: er zijn ook motieven die niet heel veel diepe betekenis hebben, maar wel de samenhang van het verhaal versterken, zoals de harmonica, of de stoel waar Driekus zijn benen op wil leggen: dat heet een *leidmotief*. Kunnen leerlingen nog meer dingen bedenken die vaak terugkomen in het verhaal?

Gesprek: tekstbegrip (kerndoel 3, 10 en 11 en 17): Wat zou de Kleine Kapitein bedacht hebben? Kunnen de kinderen dat vast bedenken nadat Toontje 'met een groot pak' terug is gekomen uit het stadje? 'hij dacht dat er eindelijk dieven kwamen': bespreek dat je soms bijna gaat hopen dat er iets gebeurt waar je bang voor bent.

Burgerschap: 'Die laten ons vast zitten', denken de matrozen aan het einde. Denken de leerlingen dat ook? Wat verwachten ze van de Kleine Kapitein?

22. DE SCHONE GALATEA

Vocabulaire: snerpen (wat maakt er nog meer een snerpend geluid?), omhoog rijden, (rees ze omhoog), bloemencorso, 'wiebele-wip-meisjes, trommelslagers, Adieu.

Inhoud/tekstbegrip (kerndoel 3 en 12): Bespreek *tijdens* het voorlezen: waarom zou Galatea een beetje zwaaien? en waarom spreekt ze in zichzelf? Kunnen de kinderen al redenerend ontdekken wie ze is?

VOORLOPIG SLOT:

Vocabulaire: jolig.

Inhoud (kerndoel 3, 12 en 17): wat betekent 'voorlopig'? Hebben de kinderen begrepen dat er nu drie schipbreukelingen zijn herenigd? En begrijpen ze de twijfel van de Kleine Kapitein?

Leeservaring (kerndoel 19 en 20):

'Ze voeren dagen en dagen achtereen over de gladde zee.

's Nachts bleven ze stil liggen om naar de sterren te kijken, want het was zo

helder dat je zelfs het ruitertje op de staart van de grote beer kon zien zitten. Dan

speelde de kleine kapitein op zijn koperen trompetje en Marinka beweerde dat ze

zeemeerminnen zag zwemmen.' Bespreek wat het effect is van deze passage. De sfeer is weemoedig, nog versterkt door het spelen van de Kleine Kapitein.

Vakoverstijgend: Muziek:

Je hebt wellicht *Summertime* van Miles Davis laten horen voor het voorlezen. Je zou het daar ook eens over kunnen hebben. Jazz gaat over improviseren en steeds de verbinding zoeken met de andere muzikanten, daar gaat *De kleine kapitein* ook over. Dat zou je kunnen vertellen en dan praten over hoe de personages improviseren (bijvoorbeeld om problemen op te lossen) en elkaar steeds nodig hebben.

Welke instrument hoor je? Hoe ziet een trompet eruit en hoe klinkt het? Welk gevoel

krijg je erbij? Is het droevig of juist vrolijk? Wat voor stijl muziek is dit? (Jazz) Zou het bij een film passen?

Kennen jullie trompetspelers? In Nederland hebben we een hele bekende hip hop

trompettist Kytteman en ook Maite Hontelé, die in Colombia een heel grote ster was.

De 13-jarige Duco speelt Adèle op trompet bij Superkids.

Structuur (kerndoel 17 en 18): De roman heeft een open einde. Dat kennen de kinderen vast ook wel van series. Wat denkt iedereen, gaat de Kleine Kapitein koers zetten naar huis? Wat zei

de Grijze Schipper ook al weer in hoofdstuk 2 (De grote golf): 'misschien neem je ze allemaal wel mee'.

EINDE VAN DE ROMAN:

Bespreek aan het einde van het boek hoe het ook al weer begon, *Het eiland van Groot en Groei*. Heeft de Kleine Kapitein dat bereikt? Is hij 'Een grote man' geworden? En de andere drie? En de grote mannen op het vlot, zijn die wel volwassen? Een van de conclusies kan zijn dat de Kleine Kapitein zelf zich veel volwassener heeft gedragen dan Gijs en Driekus.

En wat betekent in dat licht de titel van de jeugdroman? Is dit een kleine kapitein? Of ook wel een grote?

Structuur:

Ten slotte kan je nog terugkomen op de vraag of het nu een sprookje was. Er is geen 'Ze leefden nog lang en gelukkig', bijvoorbeeld: geen huwelijk. Net als Odysseus en de Vliegende Hollander blijft *de Kleine Kapitein* zwerven en nieuwe avonturen en uitdagingen tegenkomen.

Vakoverstijgende slotpdracht (aardrijkskunde, tekenen):

Je zou in groepjes een kaart van de reis kunnen tekenen op grote vellen papier. Waar is de Nooitlek allemaal geweest? Breng ook de eilanden in kaart. Je kan het ook verdelen: ieder groepje tekent een plek, en dan plak je later de vellen aan elkaar tot een grote kaart. Bespreek met elkaar van te voren wat de eigenschappen zijn van een kaart, zoals de schaal.

VERDER LEZEN (KERNDOEL 19)

Groep 5

Morris van Bart Moeyaert

De kleine kapitein in het land van Waan en Wijs van Paul Biegel

De kleine kapitein en de schat van Schrik en Vreeze van Paul Biegel

Groep 6

Flora en de fantastische eekhoorn van Kate DiCamillo

Ministerie van Oplossingen van Sanne Rooseboom (= serie, andere delen zijn ook leuk)

Groep 7

Lepelsnijder van Marjolijn Hof

Ronja de roversdochter van Astrid Lindgren

Groep 8

Mot en de metaalvisser van Sanne Rooseboom

Lampje van Annet Schaap

MET DANK AAN:

Ester Veldhuis, Sara Kwant, Sandy Zitman.

LITERATUUR

Martin Bootsma en Eva Naaijken, *Bijna alles wat je moet weten over thematisch onderwijs. Kennis, gereedschap, implementatie*. Uitgeverij Pica, 2023.

Gertrud Cornelissen, *Cursusboek. Literaire gesprekken in groepen 7 en 8 van het basisonderwijs*. 2017.

Gertrud Cornelissen, *Literaire gesprekken in de klas*. Stichting Lezen, 2019.

Yra van Dijk en Els Stronks, 'Onderzoekend lezen: geïntegreerd leesonderwijs en de rol van de leerling als betekenisgever'. *Nederlandse Letterkunde* 27.1 (2022), pp. 63-83.

Erna van Koeven en Anneke Smits, *Rijke taal. Taaldidactiek voor het basisonderwijs*. Boom, 2020.

Raymond Mar en Keith Oatley, 'The function of fiction is the abstraction and simulation of social experience'. *Perspectives on Psychological Science*, 3.3 (2008), pp. 173-192.

Joanneke Prenger, Jocelijn Pleumeekers, Marc van Zanten, Victor Schmidt, Bernard Teunis, Mirjam Brand en Jeroen Bron, *Conceptkerndoelen Nederlands en rekenen en wiskunde*. SLO 2023.

Susan Venings, 'Hij speelde geen hip en hij speelde geen beat, maar hij speelde het lied van de eeuwige zee'. De kleine kapitein-boeken van Paul Biegel en de reacties daarop in de jaren zeventig. *Literatuur zonder leeftijd* 30 (2016), pp. 130-141.

Katrien Vloeberghs en Vanessa Joosen, *Uitgelezen jeugdliteratuur. Een ontmoeting met traditie en vernieuwing*. Lannoo Campus, 2008.